

Zondag 27 februari 2022

TivoliVredenburg – Grote Zaal – 15.00 uur

(Vriendelijk verzoek: wilt u uw telefoon het zwijgen opleggen?)

HET COLLECTIEF

Gregor Mayrhofer dirigent

Lucile Richardot alt

Yves Saelens tenor

Gustav Mahler 1860- 1911

Das Lied von der Erde (1909)

Bewerking (2019) **Reinbert de Leeuw** 1938-2020

Das Trinklied vom Jammer der Erde

Der Einsame im Herbst

Von der Jugend

Von der Schönheit

Der Trunkene im Frühling

Der Abschied

Muziek met wortels in een droomwereld

Tegenwoordig staat het werk van Gustav Mahler als vanzelfsprekend op de lessenaars van de grote orkesten, maar dit was tijdens zijn leven anders. Vanaf de première van zijn Eerste Symfonie in 1889 was zijn muziek omstreden. Een klein groepje getrouwen onderkende direct zijn genialiteit, maar velen noemden zijn thema's banaal en sentimenteel. Bovendien vond men zijn symfonische werken te monumentaal en te lang.

Eind negentiende eeuw moest hij als jood toch al opboksen tegen het vigerende antisemitisme. Toen de nazi's in 1933 aan de macht kwamen, werd zijn muziek subiet verboden als een uiting van 'joods cynisme, vol verwrongen trekken'. Het zou tot de jaren zestig duren voor hij in de Duitstalige wereld weer au sérieux genomen werd; in Nederland organiseerde Willem Mengelberg al in de jaren twintig van de vorige eeuw een groots Mahler-feest in het Amsterdamse Concertgebouw. Mahler werd geboren in Bohemen, uit eenvoudige joodse ouders. Zijn vader was een ambitieuze brandewijnstoker met een autoritair karakter; zijn moeder was de zachtmoedigheid zelve. Vanwege de woede-uitbarstingen van zijn verwekker trok de jonge Gustav zich terug in een droomwereld.

Tijdens een bezoek aan familie was hij plotseling verdwenen. Na een uitgebreide zoektocht vonden ze hem op zolder. Hij was geheel verdiept in een aftandse piano, waaraan hij wonderlijke klanken trachtte te ontlokken. Voor zijn vader stond meteen vast dat zijn zoon musicus zou worden en van zijn zuur verdiende centen kocht hij een fatsoenlijk instrument.

Een natuur talent met tegenslagen

Gustav bleek een natuur talent en al op zijn tiende gaf hij zijn eerste concert. Dat bleef niet onopgemerkt: de lokale courant omschreef hem als 'toekomstige pianovirtuoos'. Op voorspraak van Gustav Schwarz ging hij vervolgens piano en compositie studeren aan het Conservatorium van Wenen.

Hoewel Mahler in 1878 afstudeerde met een eerste prijs voor compositie, lukte het hem niet van het componeren te leven. Hij voorzag in zijn levensonderhoud door muzikales te geven. Toen in 1880 zijn cantate *Das klagende Lied* werd afgewezen voor de Weense Beethovenprijs, besloot hij dan maar dirigent te worden.

Een jaar later aanvaardde hij een betrekking bij het Landschaftliche Theater in Ljubljana. Daarna was hij jarenlang verbonden aan de operahuizen van Praag, Boedapest, Hamburg, Wenen en New York. Ondertussen bleef hij ijverig doorcomponeren, maar hoewel hij zijn leven lang operadirigent was, ontbreken in zijn catalogus muziekdramatische werken. Hij componeerde liever symfonieën – opvallend vaak met een vocale component – en liederen voor zangstem en orkest.

In 1906 schreef Mahler zijn Achtste Symfonie, een bijzonder grootschalig werk voor orkest, koren en solisten, dat vanwege zijn immense bezetting de bijnaam *Sinfonie der Tausend* kreeg. Hierin bejubelt hij het leven, de kracht van het geloof en het vermogen van de mens om boven zichzelf uit te stijgen. Zelf vond Mahler dit werk 'het meest fantastische dat ik tot nu toe heb gemaakt'. Hij was zesenvestig en vol levenslust. Kort na de voltooiing van zijn Achtste sloeg het noodlot echter toe. In 1907 verbrak hij na jarenlange ruzies zijn contract met de Opera van Wenen en in datzelfde jaar stierf zijn oudste dochtertje aan een combinatie van roodvonk en difterie. Alsof dit allemaal nog niet erg genoeg was, bleek hijzelf een fatale afwijking te hebben aan een van zijn hartkleppen.

Troost uit Chinese gedichten

Samen met zijn vrouw Alma en zijn jongste dochtertje trok hij zich terug in Tirol, waar ook zijn geliefde componeerhuisje stond. Alma's stiefvader gaf hem *Die Chinesische Flöte* van Hans Bethge mee, waarin deze oude Chinese gedichten parafraseert. Tijdens lange wandelingen las Mahler de poëzie en uiteindelijk koos hij zeven gedichten voor *Das Lied von der Erde*, zijn eerste compositie na de Achtste Symfonie. Opvallend is dat beide eindigen met het woord *ewig*. Maar waar dit in de symfonie symbool staat voor de kracht van het leven, ebt deze in *Das Lied* langzaam weg, als een hart dat het begeeft.

Mahler paste de gedichten aan zijn muzikale wensen aan. Dat had hij al eerder gedaan in *Die Kindertotenlieder* en *Des Knaben Wunderhorn*, maar dit keer was hij nog vrijer en voegde hij zelfs eigen verzen toe. In het slotlied *Abschied* (oorspronkelijk de naam voor het hele werk) husselt hij twee gedichten van Mong-Kao-Ten en Wang-Wei door elkaar, terwijl hij drie regels gebruikt uit een eigen jeugdgedicht. Na 'Die Erde atmet voll von Ruh' und Schlaf / Alle Sehnsucht will nun träumen' voegt hij toe: 'Die müden Menschen geh'n heimwärts / um im Schlaf vergeß'nes Glück / und Jugend neu zu lernen!' Samen vatten zij het thema van de cyclus samen: de mens kijkt met weemoed terug naar zijn verloren jeugd, terwijl de aarde blijft bestaan en de natuur zich steeds vernieuwt.

Afscheid van de wereld

Hoewel ook *Das Lied von der Erde* een zeer grote bezetting heeft, is de aanpak veeleer kamermuzikaal. Het stuk opent met heldhaftig klaroengeschal, maar al snel wordt het weefsel transparanter. De zangers krijgen alle ruimte en de verschillende orkestgroepen wisselen elkaar vernuftig af, waarbij terugkerende drietoons- en pentatonische motieven zorgen voor een oosters aandoende sfeer.

Elk lied heeft zijn eigen karakteristiek. Het eerste, *Das Trinklied vom Jammer der Erde* (tenor) laveert tussen uitbundige vrolijkheid en diepe weemoed. De centrale zin 'Dunkel ist das Leben, ist der Tod' klinkt bij elke herhaling een halve toon hoger. De climax in het laatste couplet, waar de tenor een lachende aap beschrijft, wijst vooruit naar de expressionistische muziek van Schönberg.

Het tweede en vijfde lied zijn tegenvoeters: *Der Einsame im Herbst* (alt) klinkt bedachtzaam en berustend, het is een klaagzang over het sterven van bloemen en het vergaan van schoonheid. Daar tegenover staat het onbekommerde en onstuimige *Der Trunkene im Frühling* (tenor), een lofzang op het leven met triomfantelijke juichkreten van het koper.

Het derde en vierde lied zijn het meest idyllisch, vol coloristische effecten als tjlpende vogels en trappelende paardenhoeven. *Von der Jugend* (tenor) is een innige sfeerschildering van een familietafereel bij een vijver en klinkt met zijn pentatoniek het meest 'Aziatisch'. Diezelfde ingetogen sfeer ademt *Von der Schönheit* (alt), waarin jonge meisjes lotusbloemen plukken. Wanneer de jongemannen op hun paarden aan komen draven, wordt de sfeer geagiteerder, met opzweepende ritmiek en schetterend koper.

Abschied, het zesde en laatste lied (alt), is bijna even lang als de vorige vijf delen samen. Het bezingt hoe de mens afscheid neemt van de wereld, die zelf altijd weer een nieuwe lente zal ervaren. Hobo en andere houtblazers imiteren het gekwetter van vogels, een mandoline evoceert de bezongen luit en schakelingen tussen majeur en mineur verklanken de wisselende gemoedstoestanden.

Het lied is doortrokken van weemoed, vol geladen lage strijkers, tragisch dalende secundes en (bas)klarinetten die zich roekeloos in de afgrond storten. Aan het slot herhaalt de alt zevenmaal het woord 'ewig', steeds zachter en zachter. Uiteindelijk blijft haar toon vlak boven de grondtoon zweven, alsof Mahler hiermee protesteert tegen zijn vroegtijdig overlijden.

Een dankbare opdracht voor Reinbert de Leeuw

Zijn kamermuzikale aanpak maakt *Das Lied von der Erde* bij uitstek geschikt voor een bewerking voor kleiner ensemble. In 2012 maakte Reinbert de Leeuw een bewerking voor een productie in Operadagen Rotterdam. Zeven jaar later arrangeerde hij de cyclus opnieuw op verzoek van het Vlaamse ensemble Het Collectief, voor een concert in het Festival de Saintes.

'Reinbert was ontzettend blij met ons voorstel en heeft zich in de laatste maanden van zijn leven met alle energie die hem restte op dit werk gestort', zegt de pianist Thomas Dieltjens hierover in de biografie *Reinbert de Leeuw: mens of melodie*.

De Leeuw liet zich inspireren door de bewerking voor blaaskwintet, strijkkwintet, piano, celesta, harmonium en slagwerk waaraan Arnold Schönberg ooit was begonnen, maar die hij nooit had voltooid. De instrumentatie van De Leeuw bestaat uit fluit, hobo, klarinet, basklarinet, hoorn; strijkkwintet, harp, harmonium, piano en slagwerk. De kritieken waren lovend: 'Deze reductie behoudt de kracht van het origineel, dankzij het genie van de bewerker', oordeelde een recensent. Toen Mahler aan Bruno Walter zijn partituur voorlegde, vroeg hij retorisch: 'Zullen mensen zich na beluistering geen kogel door het hoofd jagen?' Inderdaad lijkt de dood onontkoombaar verbonden met *Das Lied von der Erde*. De Leeuw stierf in 2020, vlak na een cd-registratie met Het Collectief. Mahler overleed zelfs voordat hij ooit zijn stuk kon horen: het ging in november 1911 in première, een half jaar na zijn dood...

Thea Derks

Das Trinklied vom Jammer der Erde

*Schon winkt der Wein im goldnen Pokale,
Doch trinkt noch nicht, erst sing ich euch ein Lied!
Das Lied vom Kummer soll auflachend
in die Seele euch klingen. Wenn der Kummer naht,
liegen wüst die Gärten der Seele,
Welkt hin und stirbt die Freude, der Gesang.
Dunkel ist das Leben, ist der Tod.*

*Herr dieses Hauses!
Dein Keller birgt die Fülle des goldenen Weins!
Hier, diese Laute nenn' ich mein!
Die Laute schlagen und die Gläser leeren,
Das sind die Dinge, die zusammen passen.
Ein voller Becher Weins zur rechten Zeit
Ist mehr wert als alle Reiche dieser Erde!*

*Dunkel ist das Leben, ist der Tod.
Das Firmament blaut ewig und die Erde
Wird lange fest stehen und aufblühn im Lenz.
Du aber, Mensch, wie lang lebst denn du?
Nicht hundert Jahre darfst du dich ergötzen
An all dem morschen Tande dieser Erde!*

*Seht dort hinab! Im Mondschein auf den Gräbern
hockt eine wildgespenstische Gestalt -
Ein Aff ist's! Hört ihr, wie sein Heulen hinausgellt
in den süßen Duft des Lebens!
Jetzt nehm den Wein! Jetzt ist es Zeit, Genossen!
Leert eure goldnen Becher zu Grund!
Dunkel ist das Leben, ist der Tod!*

Der Einsame im Herbst

*Herbstnebel wallen bläulich überm See;
Vom Reif bezogen stehen alle Gräser;
Man meint', ein Künstler habe Staub vom Jade
Über die feinen Blüten ausgestreut.*

*Der süße Duft der Blumen ist verfliegen;
Ein kalter Wind beugt ihre Stengel nieder.
Bald werden die verwelkten, goldnen Blätter
Der Lotosblüten auf dem Wasser ziehn.*

*Mein Herz ist müde. Meine kleine Lampe
Erlosch mit Knistern; es gemahnt mich an den Schlaf.
Ich komm zu dir, traute Ruhestätte!
Ja, gib mir Ruh, ich hab Erquickung not!*

*Ich weine viel in meinen Einsamkeiten.
Der Herbst in meinem Herzen währt zu lange.
Sonne der Liebe, willst du nie mehr scheinen,
Um meine bittern Tränen mild aufzutrocknen?*

Von der Jugend

*Mitten in dem kleinen Teiche
Steht ein Pavillon aus grünem
Und aus weißem Porzellan.*

*Wie der Rücken eines Tigers
Wölbt die Brücke sich aus Jade
Zu dem Pavillon hinüber.*

*In dem Häuschen sitzen Freunde,
Schön gekleidet, trinken, plaudern,
Manche schreiben Verse nieder.*

*Ihre seidnen Ärmel gleiten
Rückwärts, ihre seidnen Mützen
Hocken lustig tief im Nacken.*

*Auf des kleinen Teiches stiller
Wasserfläche zeigt sich alles
Wunderlich im Spiegelbilde.*

*Alles auf dem Kopfe stehend
In dem Pavillon aus grünem
Und aus weißem Porzellan;*

*Wie ein Halbmond steht die Brücke,
Umgekehrt der Bogen. Freunde,
Schön gekleidet, trinken, plaudern.*

Von der Schönheit

*Junge Mädchen pflücken Blumen,
Pflücken Lotosblumen an dem Uferrande.
Zwischen Büschen und Blättern sitzen sie,
Sammeln Blüten in den Schoß und rufen
Sich einander Neckereien zu.*

*Goldne Sonne webt um die Gestalten,
Spiegelt sie im blanken Wasser wider.
Sonne spiegelt ihre schlanken Glieder,
Ihre süßen Augen wider,
Und der Zephyr hebt mit Schmeichelkosen das Gewebe
Ihrer Ärmel auf, führt den Zauber
Ihrer Wohlgerüche durch die Luft.*

*O sieh, was tummeln sich für schöne Knaben
Dort an dem Uferrand auf mut'gen Rossen,
Weithin glänzend wie die Sonnenstrahlen;
Schon zwischen dem Geäst der grünen Weiden
Trabt das jungfrische Volk einher!
Das Roß des einen wiehert fröhlich auf
Und scheut und saust dahin;*

*Über Blumen, Gräser, wanken hin die Hufe,
Sie zerstampfen jäh im Sturm die hingesunknen Blüten.
Hei! Wie flattern im Taumel seine Mähnen,
Dampfen heiß die Nüstern!
Goldne Sonne webt um die Gestalten,
Spiegelt sie im blanken Wasser wider.*

*Und die schönste von den Jungfrauen sendet
Lange Blicke ihm der Sehnsucht nach.
Ihre stolze Haltung ist nur Verstellung.
In dem Funkeln ihrer großen Augen,
In dem Dunkel ihres heißen Blicks
Schwingt klagend noch die Erregung ihres Herzens nach*

Der Trunkene im Frühling

Wenn nur ein Traum das Dasein ist,
Warum denn Müh und Plag?
Ich trinke, bis ich nicht mehr kann,
Den ganzen, lieben Tag!

Und wenn ich nicht mehr trinken kann,
Weil Leib und Kehle voll,
So tauml'ich hin vor meiner Tür
Und schlafe wundervoll!

Was hör ich beim Erwachen? Horch!
Ein Vogel singt im Baum.
Ich frag ihn, ob schon Frühling sei,
Mir ist als wie im Traum.

Der Vogel zwitschert: 'Ja! Der Lenz
Sei kommen über Nacht!
Ich seufze tief ergriffen auf
Der Vogel singt und lacht!

Ich fülle mir den Becher neu
Und leer ihn bis zum Grund
Und singe, bis der Mond erglänzt
Am schwarzen Firmament!

Und wenn ich nicht mehr singen kann,
So schlaf ich wieder ein,
Was geht denn mich der Frühling an!?
Laßt mich betrunken sein!

Der Abschied

Die Sonne scheidet hinter dem Gebirge.
In allen Tälern steigt der Abend nieder
Mit seinen Schatten, die voll Kühlung sind.
O sieh! Wie eine Silberbarke schwebt
Der Mond am blauen Himmelssee herauf.
Ich spüre eines feinen Windes Wehn
Hinter den dunklen Fichten!

Der Bach singt voller Wohllaut durch das Dunkel.
Die Blumen blassen im Dämmerchein.
Die Erde atmet voll von Ruh und Schlaf,
Alle Sehnsucht will nun träumen.
Die müden Menschen gehn heimwärts,
Um im Schlaf vergeßnes Glück
Und Jugend neu zu lernen!
Die Vögel hocken still in ihren Zweigen.
Die Welt schläft ein!

Es wehet kühl im Schatten meiner Fichten.
Ich stehe hier und harre meines Freundes;
Ich harre sein zum letzten Lebewohl.

Ich sehne mich, o Freund, an deiner Seite
Die Schönheit dieses Abends zu genießen.
Wo bleibst du? Du läßt mich lang allein!
Ich wandle auf und nieder mit meiner Laute
Auf Wegen, die vom weichen Grase schwellen.
O Schönheit! O ewigen Liebens - Lebenstrunkne Welt!

Er stieg vom Pferd und reichte ihm den Trunk
Des Abschieds dar. Er fragte ihn, wohin
Er führe und auch warum es müßte sein.
Er sprach, seine Stimme war umflort: Du, mein Freund,
Mir war auf dieser Welt das Glück nicht hold!
Wohin ich geh? Ich geh, ich wandre in die Berge.
Ich suche Ruhe für mein einsam Herz.
Ich wandle nach der Heimat, meiner Stätte.
Ich werde niemals in die Ferne schweifen.
Still ist mein Herz und harret seiner Stunde!
Die liebe Erde allüberall
Blüht auf im Lenz und grünt
Aufs neu! Allüberall und ewig
Blauen licht die Fernen!
Ewig... ewig...

Het Brussels ensemble **Het Collectief** zag in 1997 het levenslicht en ontplooidde zich tot een opmerkelijk ensemble. De toevoeging 'ensemble voor actuele muziek' geeft aan dat de kern van het repertoire bij de vroeg- 20ste-eeuwse modernistische muziek van de Tweede Weense school ligt, en een hele waaier genres die onder invloed hiervan tot ontwikkeling kwamen later in de 20ste en in de 21ste eeuw. Het ensemble heeft een vaste kern maar speelt in wisselende bezettingen.

De Franse mezzosopraan **Lucile Richardot** studeerde in Parijs aan de Maîtrise de Notre-Dame. Zij specialiseerde zich in oude muziek en in 2011 richtte zij haar eigen ensemble op, Tictactus, bestaande uit haarzelf en twee theorbespelers. Hoewel gespecialiseerd in barokmuziek, zingt Lucile van Middeleeuws tot hendaags. Ze zingt regelmatig met diverse Franse ensembles zoals Les Solistes XXI, Correspondances, Pygmalion en Les Arts Florissants. Ook zingt ze in opera's en oratoria's, en geeft ze liederenrecitals.

De Belgische tenor **Yves Saelens** studeerde aan het Koninklijk Conservatorium van Brussel en aan de Juilliard School van New York. Hij is laureaat van talrijke prestigieuze zangwedstrijden en werd door de Belgische Muziekpers uitgeroepen tot 'Jonge Musicus van het Jaar 2005'. Hij heeft een zeer uitgebreide praktijk als operazanger in België (De Vlaamse Opera, De Munt) en daarbuiten. Zo zong hij in talrijke Franse operahuizen, en in o.a. Madrid, Frankfurt, Carnegie Hall New York, het Amsterdamse Concertgebouw Wiener Konzerthaus, Lissabon en Suntory Hall Tokio. Onder leiding van o.a. Serge Baudo, Jean-Claude Casadesus, Michel Corboz, René Jacobs, en Marcello Viotti.